

ZBIGNIEW TYSZKA

POWOJENNA POZNAŃSKĄ SOCJOLOGIA RODZINY NA TLE OGÓLNOPOLSKIM

Polska socjologia ma bogate i dość dawne tradycje w dziedzinie badań nad rodziną. Prowadził te badania kilkadziesiąt lat temu Florian Znaniecki (1882 - 1958) poddając analizie rodziny chłopskie na naszych ziemiach i, na emigracji (USA). W pewnym sensie był on prekursorem późniejszych masowych badań empirycznych nad rodziną w Europie i Ameryce. Z okresu przedmiejzwojennego pochodzą także wcześniejsze prace etnosocjologiczne Ludwika Krzywickiego (1859 - 1941), w których dość poczesne miejsce zajmowała problematyka rodziny. Również nieco późniejsze prace Bronisława Malinowskiego (1884-1942) nie omijały spraw życia seksualnego małżeństwa i rodziny.

W okresie międzywojennym nie ukształtowała się jeszcze w Polsce — podobnie jak w wielu innych krajach europejskich — socjologia rodziny jako odrębna subdyscyplina. Socjologiczne lub socjologizujące badania nad rodziną prowadzone były w ramach socjologii wsi i etnografii (Józef Chałasiński), socjologizującej pedagogiki (Z. Mysłakowski) oraz w ramach kręgu problematyki, którą by można nazwać „sprawy społeczne”.

Znana książka J. Chałasińskiego, *Młode pokolenie chłopów* (1938 r.) mająca swe empiryczne źródło w dokumentach osobistych, doskonale odzwierciedla tradycyjną polską rodzinę chłopską, jej wewnętrzne konflikty rozgrywane się zwłaszcza między pokoleniami i trudny proces jej przeobrażeń. Z. Mysłakowski interesował się szczególnie wychowawczym aspektem rodziny, koncentrując zwłaszcza swą uwagę na rodzinach wiejskich, małomiasteczkowych i nauczycielskich.

Kierowany przez L. Krzywickiego Instytut Gospodarstwa Społecznego w Warszawie, nawiązując do nieco wcześniejszej tego rodzaju działalności F. Znanieckiego w Instytucie Socjologicznym w Poznaniu, rozpoczął gromadzenie życiorysów robotników, chłopów, bezrobotnych, emigrantów, które były następnie seryjnie publikowane lub wykorzystywane w opracowaniach, przedstawiających tragiczny niejednokrotnie los autorów życiorysów i ich rodzin. Życie rodzinne wymienionych kategorii ludności znajdowało w tych opracowaniach swój szczególnie wyraz.

Należy też wspomnieć o poznańskim socjologu T. Szczurkiewicz, autorze cenionej pracy etnosocjologicznej pt. *Rasa, środowisko, rodzina*.

W okresie powojennym, w pierwszej fazie rozwoju socjologii polskiej (1945 - 1951 r.) problematyka rodzinna nie była szczególnie eksponowana w ramach wymienionej dyscypliny. Socjologia poznańska nie stanowiła tu wyjątku. W drugiej, niezwykle dynamicznej fazie rozwoju naszej powojennej socjologii (po 1956 r.) wyraźnie zaznaczył się dość szybki rozwój badań nad rodziną. Początkowo badania nad rodziną prowadzone były w ramach socjologii wsi i etnografii (rodzina wiejska — szczególnie chłopska), socjologii miasta (rodzina miejska — szczególnie robotnicza, problem pracujących żon i matek), socjologii zawodów oraz w pewnej mierze w ramach interdyscyplinarnego pola badawczego obejmującego problematykę wykojenia społecznego i resocjalizacji nieletnich przestępców. Dopiero w końcu lat sześćdziesiątych zaczęły pojawiać się publikacje wykraczające poza ten sztywny podział, ujmujące problematykę rodziny w sposób bardziej integralny, niezależnie od ram narzucanych uprzednio badaniom nad rodziną przez inne socjologiczne subdyscypliny. Zaczęto interesować się przeobrażeniami rodziny w warunkach przemysłowienia i urbanizacji, wychowawczymi aspektami życia rodzinnego, relacjami zachodzącymi między życiem rodzinnym i świadomością rodzinną a kulturą masową, instytucją małżeństwa, doborem współmałżonków i preferencjami w tym zakresie, ideologią rodzinną itp. Można więc powiedzieć, że u progu lat siedemdziesiątych socjologia rodziny wyraźnie się wyodrębniła. W okresie od 1963 r. do sierpnia 1974 r. ukazało się u nas ponad 20 książek o rodzinie nie licząc dużej ilości drobniejszych publikacji. W połowie lat sześćdziesiątych powstał w Warszawie Ośrodek Badań nad Rodziną Współczesną zajmujący się głównie gromadzeniem i wymianą informacji oraz organizowaniem naukowych dyskusji. W 1970 r. powołano do życia Ogólnopolską Sekcję Socjologii Rodziny Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, która poza inicjowaniem dyskusji i ogólnopolskich zebrań (poświęconych socjologicznej problematyce rodziny stara się inspirować określone badania oraz utrzymuje kontakty z zagranicznymi ośrodkami naukowymi zajmującymi się rodziną.

Dla rozwoju powojennych socjologicznych badań nad rodziną w Polsce istotne znaczenie miała publikacyjna i organizatorska działalność A. Kłóskowskiej (Łódź) w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Szczególne są jej zasługi w dziedzinie metodologii badań nad rodziną, zwłaszcza jeśli chodzi o analizę świadomości rodzinnej¹. Jej inspiracjom wiele zawdzięcza całe pokolenie polskich socjologów zajmujących się rodziną.

Socjologią rodziny zajmowały się w Polsce głównie trzy ośrodki socjologiczne: warszawski (J. Piotrowski, D. Markowska, B. Łobodzińska,

¹ A. Kłóskowska, *Wzory i modele w socjologicznych badaniach rodziny*, Studia Socjologiczne, 1962, nr 2; A. Kłóskowska, *Zagadnienie małych grup społecznych w socjologii*, Przegląd Socjologiczny, 1958, tom XII.

J. Komorowska, A. Kurzynowski), katowicko-krakowski (W. Mrozek, F. Adamski, R. Siemieńska, N. Chmielnicki) i poznański (Z. Tyszka z zespołem doktorantów). Ubocznie zajmowali się rodziną niektórzy socjologowie polscy, tacy np. jak B. Gałęski (rodzina wiejska), S. Nowakowski (adaptacja rodzin do życia w mieście, rodzina miejska), J. Turowski (rodzina a industrializacja i urbanizacja), A. Podgórecki (problematyka rozwoju), reprezentujący poznańskie środowisko S. Kowalski, specjalista w zakresie socjologii wychowania (wychowawcza problematyka rodziny).

W omawianym okresie wykrystalizowały się następujące kierunki badań w Polsce: 1) rodzina robotnicza (W. Mrozek, F. Adamski, Z. Tyszka), 2) rodzina chłopska (D. Markowska, B. Tryfan); 3) rodzina a praca, szczególnie praca kobiet (J. Piotrowski, A. Kurzynowski)²; 4) industrializacja i urbanizacja a rodzina (J. Turowski, Z. Tyszka); 5) rodzina a kultura i ideologia rodzinna (A. Kłoskowska, F. Adamski); 6) małżeństwo, narzeczeństwo i dobór małżeński (B. Łobodzińska). Należy też jeszcze wspomnieć o dwóch socjologizujących psychologach rodziny: M. Ziemskiej i J. Rembowskiem, którzy są w Polsce inicjatorami bardziej dojrzałych testowych badań życia rodzinnego.

Powojenne badania socjologiczne środowiska poznańskiego odnoszące się do rodziny, miały od początku swą sprecyzowaną specyfikę; zogniskowane były w pierwszej fazie (1963 - 1970) wokół problematyki rodzin robotniczych. Intensywny rozwój przemysłu w Poznaniu i Wielkopolsce nasunął tę właśnie problematykę.

Badania dotyczące rodzin robotniczych rozpoczęto w początkach 1963 r. Były to właśnie pierwsze powojenne badania poznańskie w zakresie socjologii rodziny, jeśliby nie brać pod uwagę wcześniejszych nieco analiz procesu resocjalizacji nieletnich przestępców, analiz uwzględniających również i to w dość znacznej mierze, rodzinny aspekt procesu wolnościowej resocjalizacji³.

Inicjatorem i głównym kontynuatorem badań nad rodzinami robotniczymi był Zbigniew Tyszka, który w ramach Sekcji Konińskiej Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych przy PAN podjął się realizacji tematu „Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji” na podstawie materiałów gromadzonych w uprzemysławianym rejonie konińskim. Głównym przedmiotem badań była miejska rodzina robotnicza pochodzenia wiejskiego, jakkolwiek ze względów porównawczych (ale nie tylko porównawczych) poświęcono sporo uwagi niektórym- innym typom rodziny robotniczej oraz ogólnie rodzinie robotniczej jako szerszej kategorii społecznej. Rolę grupy porównawczej — kontrolnej, odgrywały rodziny wiejskie ze wsi bardziej tradycyjnych

² J. Piotrowski jest autorem cenionej i pionierskiej w polskiej literaturze książki pt. *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, Warszawa 1963.

³ Zob. Z. Tyszka, *Rola kuratora sądowego w resocjalizacji nieletnich przestępców. Studium socjologiczne*, Poznań 1963.

(w tym szczególnie rodziny chłopskie). Opracowanie badań zawierało informacje dotyczące również i tego typu rodzin. Bardziej szczegółowy wykaz analizowanej problematyki przedstawiał się następująco: 1) Adaptacja społeczna do środowiska miejskiego i do klasy robotniczej rodzin robotniczych pochodzenia wiejskiego, 2) zmiany materialnych i kulturalnych warunków egzystencji rodziny robotniczej, 3) zmiany w relacjach rodziny robotniczej do innych elementów strukturalnych i funkcjonalnych miejskiej społeczności lokalnej i społeczeństwa globalnego, 4) zmiany w strukturze rodziny robotniczej i w systemie pokrewieństwa, 5) zmiany funkcji rodziny robotniczej, 6) zmiany we wzorach życia i współżycia rodzinnego oraz w ewolucji modeli i postaw dotyczących małżeństwa i rodziny.

Przeprowadzone badania dotyczyły instytucjonalnego aspektu rodziny oraz rodziny jako grupy społecznej. Jeśli chodzi o instytucjonalny aspekt rodziny, to w grę wchodziło badanie zmian funkcji rodziny, zmian norm i wzorów regulujących życie rodzinne. Analizując rodzinę jako grupę społeczną koncentrowano uwagę na wzajemnym usytuowaniu ról społecznych, na wewnątrzrodzinnych stosunkach i wzajemnej społecznej interakcji członków rodziny, na kwestii spójności grupy rodzinnej. Często zresztą analizy instytucji rodziny i grupy rodzinnej nawzajem się uzupełniały i spletały w jedną nierozzerwalną całość.

Przeprowadzone badania miały charakter długotrwałych badań terenowych (lata 1963 - 1967). Ten rodzaj badań najlepiej służy celom analizy rodziny i polega na długotrwałym, bezpośrednim związku badacza z terenem, na którym zachodzą interesujące go zjawiska, oraz na osobistym ich śledzeniu w kontekście ogólnej sytuacji społecznej istniejącej na danym terenie. Realizator badań posługiwał się również zespołem ankietów rekrutujących się spośród miejscowych nauczycieli.

W trakcie ustalania prób badawczych zastosowano dobór celowy uzupełniony w pewnym zakresie procedurą losowania. Wyodrębniono trzy próby badawcze: 100 miejskich rodzin robotniczych przybyłych ze wsi do miasta z uwagi na pracę męża w kluczowym przemyśle, 300 miejskich rodzin robotniczych różnego pochodzenia, 300 rodzin wiejskich, głównie chłopskich (próba kontrolna). Z respondentami ze wszystkich trzech prób przeprowadzono szczegółowy kwestionariuszowy wywiad środowiskowy korzystając z pomocy zespołu ankietów. Wykonano też 42 monografie wybranych rodzin. Stosowano także technikę wywiadu swobodnego, analizę dokumentów urzędowych i osobistych, obserwację zewnętrzną i uczestniczącą.

Charakteryzowanym badaniom towarzyszyła pogłębiona refleksja dotycząca ujmowania życia rodzinnego w szerokim kontekście społecznym z proporcjonalnym uwzględnieniem wielu oddziałujących czynników. Osiągnięcia metodologiczne tego okresu legły u podstaw działalności powstałego kilka lat później Zespołu Badań nad Rodziną.

Wyniki kilkuletnich badań znalazły swe odzwierciedlenie w licznych publikacjach, wśród których w pierwszej kolejności wymienić należy nagrodzoną przez PAN książkę pt. *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*⁴.

Z kolei w latach 1964 - 1965 trzyosobowy zespół: Helena Przesławska, Maria Roguszka i Zbigniew Tyszka (kierownik zespołu) przeprowadził badania dotyczące rodzin wielkomijskich robotników kluczowego przemysłu.

Dobrano losową próbę 100 rodzin robotniczych „zasiedziały” w Poznaniu (co najmniej od kilkunastu lat) i próbę 100 rodzin robotniczych przyjezdnych, obejmujących współmałżonków przybyłych ze wsi, zamieszkujących na Wildzie (tzn. w poznańskiej dzielnicy robotniczej) i związanych pracą jednego ze współmałżonków z Zakładami HOP. Podstawową techniką badań był środowiskowy wywiad kwestionariuszy. Zespół posługiwał się wspólnym kwestionariuszem wywiadowym, a każdy z członków zespołu wykorzystywał część uzyskanych przy pomocy kwestionariusza odpowiedzi respondentów. Członkowie zespołu opracowali trzy tematy — każdy z członków po jednym temacie. Zespół realizował część szerszej problematyki badawczej podporządkowanej analizie przestrzenno-społecznych skutków industrializacji Poznania⁵.

Problem opracowywany przez M. Roguszkę sformułowany był następująco: „Pozycja społeczna kobiety pracującej i niepracującej zawodowo w poznańskiej rodzinie robotniczej”. Autorka na podstawie analizy zebranych materiałów doszła do wniosku, że w „zasiedziały” poznańskich rodzinach robotniczych jest więcej elementów tradycyjności niż w rodzinach napływowych, składających się z elementu wiejskiego. W pierwszej kategorii rodzin rzadziej występowała zawodowa praca kobiet. Żony eksponowały bardziej tradycyjne poglądy na rolę kobiety w rodzinie i jej życiowe zadania. Autorka tłumaczy ten stan rzeczy bardziej — przeciętnie rzecz biorąc — zaawansowanym wiekiem żon z rodzin zasiedziały. Niewykluczone zresztą, że oddziaływały tu także tradycyjne wzory dawnego mieszczańsko-kupieckiego Poznania, którym w mniejszej mierze podlegali ludzie przyjezdni.

Helena Przesławska opracowała temat: „Ewolucja wzorów dietności i aspiracje wobec dzieci poznańskiej rodziny robotniczej”. Autorka przyjęła założenie, że wzorzec dietności należy badać w kontekście następujących czynników: 1) poziom zamożności rodziny, 2) sytuacja mieszkaniowa badanych, 3) ich światopogląd oraz 4) światopogląd i tradycje panujące w danym środowisku. Analiza materiałów doprowadziła autorkę

⁴ Z. Tyszka, *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*, Warszawa 1970.

⁵ Rezultaty omawianych badań zostały opublikowane w pracy zbiorowej pod redakcją J. Ziółkowskiego: *Poznań, społeczno-przestrzenne skutki industrializacji*, Warszawa 1967.

do wniosku, że dokonały się istotne zmiany we wzorach dietności tak rodzin zasiedziały, jak i przyjezdnych; występuje zjawisko wyraźnego ograniczenia liczby urodzeń. Autorka wiąże ten fakt ze wzrostem racjonalistycznych postaw współmałżonków i przekształceniem się tradycyjnych wzorów religijnych i obyczajowych. Autorka stwierdza również, że wzrost pozycji społecznej dziecka w badanych rodzinach prowadzi do awansu społecznego tych rodzin; w drugim pokoleniu przywiązuje się bowiem istotną wagę do podwyższenia statusu społecznego dzieci.

Trzeci z kolei temat opracowywany przez Z. Tyszkę brzmiał następująco: „Struktura poznańskich rodzin robotniczych”⁶. Posługując się sformułowaną przez siebie kategorią szeroko pojętej struktury rodziny autor przedstawił wyniki badań dotyczące trzech zasadniczych aspektów życia rodzinnego: 1) „budowy” rodziny, 2) funkcjonowania tej „budowy” w procesie zmian, 3) norm, wzorów społecznych regulujących życie rodzinne i małżeńskie, odzwierciedlających się w postawach małżonków i ich krewnych. Wymienione aspekty życia rodzinnego ujęte zostały w kategoriach urbanizacji kulturowej — procesu wyzbywania się cech „wiejskości” i nabywania cech „miejskości”.

Rezultaty badań można wyrazić w sposób następujący: Proces przeobrażeń poznańskich rodzin robotniczych był już w okresie badań zawansowany w stosunku do tradycyjnej rodziny wiejskiej, co wyraża się: 1) w zaniku rodziny dużej i występowaniu jej jedynie <w szczątkowej formie, 2) w całkowitym osłabieniu więzi rodzinnej z dalszymi krewnymi, 3) w częstym podejmowaniu przez żony (szczególnie przyjezdne) pozarodzinnych ról produkcyjnych, wzroście ich tendencji egalitarnych i zakresu ich władzy w małej rodzinie, 4) w podwyższeniu pozycji dzieci w małej rodzinie i wzroście zakresu ich swobody, 5) w pewnym zmaleniu kohezji rodzin małych.

W latach 1968-1970 autor niniejszego artykułu przeprowadził w uprzemysławianym Koninie badania uzupełniające podporządkowane tematowi: - „Problem małżeństw mieszanych w mieście uprzemysławianym”; odnosiły się one również do środowiska robotniczego. Przedmiotem analizy były mieszane z punktu widzenia pochodzenia społeczne małżeństwa robotnicze. Dobierano do badań małżeństwa, w których jedno ze współmałżonków było pochodzenia chłopskiego, drugie zaś niechłopskiego. Przeważała analiza jakościowa i quasi-statyczna oparta na materiale monograficznym oraz materiale związanym z eksperymentami naturalnymi o charakterze werbalnym. Zastosowano grupę kontrolną złożoną z małżeństw o homogenicznym składzie. Badania wykazały daleko posunięte podobieństwo społeczno-kulturowe robotniczych małżeństw mieszanych i robotniczych małżeństw niemieszanych związanych z kluczowym prze-

⁵ Poza wymienioną pracą zbiorową rezultaty tych badań w formie bardziej metodologicznie pogłębionej zostały przedstawione w artykule: Z. Tyszka, *Zmiany w strukturze rodziny robotniczej*, *Studia Socjologiczne*, 1967, nr 4.

mysłem rejonu uprzemysłowionego. W nielicznych zakresach udało się stwierdzić jedynie minimalne różnice. Stwierdzoną zbieżność społeczno-kulturową dwóch wymienionych grup małżeństw można genetycznie wytłumaczyć unifikującym wpływem kultury wiejskiej, która ujednotacza w dużej mierze ideologię oraz regulatory życia rodzinnego kultywowane przez ludzi wiejskiego i małomiasteczkowego pochodzenia, a z takiego właśnie elementu ludnościowego składały się badane rodziny. Ewentualne różnice ulegają szybkim niwelacjom w warunkach rejonu gwałtownie uprzemysłowianego oraz w środowisku nowoczesnego, szybko rozwijającego się miasta⁷.

II Druga faza rozwoju poznańskiej socjologii rodziny rozpoczęła się w 1970 r. i trwa do chwili obecnej. W fazie tej: 1) poszerzono znacznie zakres badań empirycznych; 2) rozwinięto i dokładniej sprecyzowano metodologiczno-metodyczne założenia badań empirycznych; 3) uprawiano działalność teoretyczno-systematyzującą w dziedzinie wiedzy o rodzinie.

W 1970 r. Z. Tyszka uruchomił seminarium doktorskie grupujące początkowo kilku badaczy, które powiększyło się następnie do 10 osób. Na podstawie składu osobowego seminarium władze rektorskie UAM w Poznaniu powołały w 1972 r. w sposób formalny do życia Zespół Badań nad Rodziną (pod tym samym kierownictwem) obejmujący swym zasięgiem również osoby spoza uniwersytetu. W początkach 1973 r. utworzono w Instytucie Socjologii UAM Zakład Małych Struktur Społecznych (kierownik Zbigniew Tyszka) stwarzając tym samym dalsze instytucjonalne podstawy rozwoju badań nad rodziną. W Poznaniu zresztą Instytut Socjologii UAM był zawsze placówką wiodącą w zakresie tych badań.

Zespół Badań nad Rodziną zajmuje się empiryczną analizą poszczególnych typów współczesnych rodzin polskich. Przyjęliśmy założenie, że głównymi czynnikami różniącymi poszczególne typy rodzin w naszym kraju są: 1) struktura klasowo-warstwowa i zawodowa społeczeństwa socjalistycznego, 2) typ miejscowości. M. in. ze względów kadrowych ograniczyliśmy się tylko do analizy typów rodzin najbardziej charakterystycznych w ramach naszej struktury społecznej. Każdy z doktorantów poświęca swą dysertację doktorską jednemu typowi rodziny. Mgr Ryszard Urbaniak realizuje temat: „Rodziny chłopskie wsi wielkopolskiej związane z pełnym gospodarstwem”, mgr Józef Brzezicha — „Rodziny robotników rolnych”, mgr Józefa Stańko — „Wielkowiejskie rodziny robotników wykwalifikowanych kluczowego przemysłu”, mgr Anna Nowak — „Rodziny pracowników fizycznych resortu usługowego”, mgr Zofia Krzemień — „Wielkowiejskie rodziny pracowników umysłowych ze średnim wykształceniem”, mgr Maria Łączkowska — „Wielko-

⁷ Rezultaty omawianych badań zostały szczegółowo scharakteryzowane w ob szernym artykule: Z. Tyszka *Problem małżeństw mieszanych w rejonie uprzemysłowianym. (Studium małżeństw z Konina)*, Rocznik Wielkopolski Wschodniej, tom I, Poznań 1973

miejskie rodziny pracowników umysłowych z wyższym wykształceniem", mgr Henryka Guenther — „Małżeństwa studenckie ze szczególnym uwzględnieniem systemu ich rodzinnych wartości”; mgr Anna Kotlarska — „Więź rodzinna ludzi starych (emerytów) w dużym mieście”. Dwa dalsze tematy są w trakcie precyzowania. Trzy prace doktorskie są już na ukończeniu.

Scharakteryzuję pokrótce zasugerowane przeze mnie główne kierunki analizy życia rodzinnego, jakie przyjął w swych pracach Zespół⁸. Zaakceptowano zasadę analizy, zarówno wewnętrznych aspektów życia rodziny, jak i jej związków, powiązań z otoczeniem społecznym, jej „osadzenia” w środowisku społecznym. Przy tym przyjęto hipotezę istnienia ścisłych powiązań między „wewnętrzną” i „zewnętrzną” stroną życia rodzinnego oraz hipotezę istotnego wpływu materialnego i kulturalnego, statusu rodziny na szereg aspektów jej szeroko pojętej struktury i funkcjonowania. Przyjęto też sześciopłaszczyznowy schemat analizy odzwierciedlający sześć podstawowych aspektów życia rodzinnego. O schemacie tym będzie jeszcze mowa w końcowej części artykułu. Z powyższą sześciopłaszczyznową koncepcją badań życia rodzinnego wiąże się nasz dwunastopunktowy program badań ukierunkowujący zbieranie materiałów terenowych i w pewnej mierze wyznaczający również strukturę ich opracowania. Przedstawia się on następująco: 1) praca członków rodziny ze szczególnym uwzględnieniem pracy męża, 2) sytuacja materialna rodziny, 3) sytuacja kulturalna rodziny z uwzględnieniem problematyki wolnego czasu, 4) stosunek rodziny (obiektywny i subiektywny) do innych elementów struktury społecznej (szczególnie mikrostruktury lokalnej, 5) rodzina mała a rodzina duża, 6) więzi społeczne w rodzinie dużej i rozproszonej rodzinie dużej, 7) struktura rodziny małej z uwzględnieniem jej wewnętrznych więzi i stosunków wewnątrz niej panujących, 8) funkcje rodziny małej, 9) postawy wobec własnego małżeństwa, rodziny, współmałżonka, dzieci; 10) kwestia wzajemnych rodzinnych zobowiązań w ramach rodziny małej, 11) modele świadomościowe (preferowane) dotyczące życia rodzinnego, 12) system i hierarchia wartości rodzinnych. Program ten nawiązuje w pewnym zakresie do problematyki wspomnianej już książki kierownika Zespołu *Przeobrażenia rodziny robotniczej . . .*. Naistotniejszą tu chyba propozycją metodologiczną jest postulat wieloaspektowej, integralnej analizy życia rodzinnego z jednoczesnym zastosowaniem trzech kategorii analitycznych: 1) szeroko pojętej struktury, 2) funkcji oraz 3) ideologii dotyczącej rodziny (reprezentowanej przez członków rodzin).

Zespół stasuje szeroki zestaw technik badawczych umożliwiający za-

⁸ Wstępnie te główne kierunki analizy zostały zasygnalizowane w artykule: Z. Tyszka, *Badania dotyczące współczesnych rodzin polskich* (Konceptualizacja badań Zespołu Instytutu Socjologii UAM), *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1972, nr 2.

równą ilościową, jak i jakościową analizę interesujących nas zjawisk i faktów. Wspólne założenia metodologiczno-metodyczne oraz uzgodnione narzędzia badawcze umożliwiają pełną syntezę wyników uzyskanych przez poszczególnych członków Zespołu i tym samym realizację głównego, ogólnego problemu. „Klasowo-warstwowe, środowiskowe i zawodopochodne uwarunkowania struktury rodziny i procesów życia rodzinnego”.

Badania są obecnie w toku i nie sposób w tej chwili oczekiwać jakiejś pełniejszej ich syntezy. 1) W każdym razie dotychczas zebrane empiryczne materiały wydają się potwierdzać hipotezę o różnicującym w stosunku do rodzin wpływie dużego miasta i wsi, niezależnie od istotnych klasowo-warstwowych uwarunkowań życia rodzinnego. Np. rodziny robotników wiejskich i robotników miejskich — to dość odrębne typy rodzin. Mimo to jednak przynależność klasowo-warstwowa rodziny bardziej ją określa społecznie niż przynależność środowiskowa. I tak rodzina robotnicza jest w pierwszej kolejności rodziną robotniczą, a dopiero w drugiej kolejności rodziną wiejską lub miejską. 2) Stwierdzić poza tym można tylko stosunkowo nieduże różnice między rodzinami wysokowyznaczonych robotników a rodzinami pracowników umysłowych ze średnim wykształceniem. 3) We wszystkich badanych typach rodzin miejskich (podobnie jak w wiejskich) dostrzega się przywiązywanie bardzo dużej wagi do materialno-ekonomicznej więzi rodziny oraz rzeczowych stosunków wewnątrzrodzinnych, z czego wynikałoby, że, wbrew poglądom niektórych socjologów, ta strona życia rodzinnego nie traci w społeczności zurbanizowanej zbyt szybko znaczenia na rzecz tzw. stosunków koleżeńskich.

Istotnym wydarzeniem dla poznańskiego środowiska socjologicznego oraz socjologów rodziny w całym kraju była zorganizowana w Poznaniu w grudniu 1973 r. przez Instytut Socjologii UAM dwudniowa ogólnopolska naukowa sesja pt. „Współczesne rodziny polskie w świetle badań empirycznych”⁹. Była to pierwsza tego rodzaju zakrojona na szeroką skalę sesja w okresie powojennym. Pierwszy dzień sesji był dniem prezentacji wyników badawczych poznańskiego Zespołu Badań nad Rodziną¹⁰. W drugim dniu mieli swe wystąpienia socjologowie z innych

⁹ Zob. M. Łączkowska, *Współczesne rodziny polskie w świetle badań empirycznych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1974, nr 2., s. 347 - 349. Komunikat z sesji naukowej.

¹⁰ Oprócz wstępnego, metodologicznego referatu Z. Tyszki dotyczącego działalności poznańskiego Zespołu, Zespół Badań nad Rodziną zaprezentował na wspomnianej sesji naukowej 4 następujące referaty (nie licząc drobniejszych komunikatów): 1) R. Urbaniak, *Szeroko pojęta struktura rodziny chłopskiej*; 2) J. Brzezicha, *Szeroko pojęta struktura rodziny robotników rolnych*; 3) Z. Krzemień, *Szeroko pojęta struktura rodziny pracowników umysłowych ze średnim wykształceniem*; 4) M. Łączkowska, *Szeroko pojęta struktura rodziny pracowników umysłowych z wyższym wykształceniem*. Teksty referatów — łącznie z wszystkimi materiałami Sesji — ukażą się drukiem.

ośrodków badawczych. Sesja spotkała się z dużym uznaniem w całym kraju — stała się jednym z istotnych czynników integracji polskiej socjologii rodziny.

Zjawiskiem istotnym w rozwoju omawianej dziedziny socjologii w środowisku poznańskim było ukazanie się na półkach księgarskich w 1974 r. książki Z. Tyszki pt. *Socjologia rodziny*¹¹. Jest to pierwszy akademicki podręcznik socjologii rodziny w Polsce. Jest to tego typu książka, która bywa niekiedy nazywana podręcznikiem autorskim, obejmującym również dorobek naukowy autora. Książka uwzględnia dorobek światowej i polskiej socjologii rodziny stanowiąc zarazem jego twórczą syntezę. Praca ta jest wiodącą pozycją w zakresie trzeciego, teoretycznego nurtu rozwoju poznańskiej socjologii rodziny. Została ona poprzedzona inną jeszcze pracą wspomnianego autora (*Rodzina a zakład pracy*) wydaną dwukrotnie¹². Zanalizowano tutaj problem „rodzina a praca” z uwzględnieniem perspektyw historycznych i procesów funkcjonowania rodziny w poszczególnych formacjach ekonomiczno-społecznych. Szczególną uwagę zwrócono na relacje rodzina — praca — zakład pracy w ustroju socjalistycznym. *Socjologia rodziny* była w części swej problematyki nawiązaniem do tej książki podejmując i rozbudowując niektóre jej wątki. Nawiązywała też do metodologicznej problematyki *Przeobrażeń rodziny robotniczej*.

Książka prezentuje koncepcję sześciopłaszczyznowej analizy życia rodzinnego, która służy zarówno analizie empirycznej, jak i teoretycznej i jest wykorzystywana przez Zespół Badań nad Rodziną (uprzednio przez samego autora w jego badaniach empirycznych). Wyróżnione zostały następujące aspekty życia rodzinnego: 1) materialne podstawy życia rodzinnego z uwzględnieniem gospodarstwa domowego, 2) kulturalne podstawy życia rodzinnego, 3) ukształtowanie szeroko pojętej struktury rodziny, 4) funkcje pełnione przez rodzinę, 5) ideologia członków rodziny dotycząca życia rodzinnego, 6) miejsce rodziny małej (dwupokoleniowej) w lokalnej mikrostrukturze społecznej. ,

Scharakteryzowana też tu została nowa koncepcja szeroko pojętej struktury rodziny syntetyzująca szereg jednostronnych koncepcji w tym zakresie. Ma to nie tylko teoretyczne, ale i empiryczne znaczenie. Wiele oderwanych od siebie uprzednio badań empirycznych (np. dotyczących ról społecznych i pozycji społecznych w rodzinie, więzi wewnątrzrodzinnej, liczebności i składu osobowego rodziny) można podporządkować szeroko i zarazem precyzyjnie pojmowanej strukturze rodziny, a tym samym zintegrować je. Uporządkowana też została siatka pojęć dotyczących współczesnych form życia rodzinnego. Znalazły też tu swój wyraz pewne propozycje metodyczno-techniczne. Dokonano też próby określe-

¹¹ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974.

¹² Z. Tyszka, *Rodzina a zakład pracy*, Warszawa 1971. Wyd. 2 — 1972.

nia (na podstawie obiektywnej przesłanki) przyszłościowego modelu rodziny socjalistycznej.

Wracając jeszcze do empirycznego nurtu badań ostatnich kilku lat należy dodać, że w ramach czynnego od trzech lat seminarium magisterskiego Z. Tyszki realizuje się znaczną ilość prac magisterskich podporządkowanych problemowi: „Wpływ wewnętrznych czynników dewiacyjnych na strukturę rodziny i procesy życia rodzinnego”.

Opartym na ujednoczonych metodologiczno-metodycznych podstawach badaniom poddano dotychczas urodziny nieletnich i młodocianych przestępców, rodziny alkoholików, inwalidów, ludzi przewlekle chorych oraz tzw. rodziny niepełne, zdezorganizowane przez śmierć męża. Przewiduje się dokonanie syntezy tych badań¹³.

Obraz badań nad rodziną w środowisku poznańskim byłby niepełny, gdyby nie wspomnieć o działalności Stanisława Kowalskiego (Instytut Pedagogiki UAM), który na marginesie swych zainteresowań socjologią wychowania opublikował w ostatnich latach dwa opracowania, w których znajduje swe odzwierciedlenie wychowawcza problematyka rodziny¹⁴. Na tle charakterystyki wychowawczej funkcji rodzin S. Kowalski określa wychowawczą rolę rodziny w społeczeństwach współczesnych precyzując specyfikę tej roli w ustroju kapitalistycznym i socjalistycznym.

Wykraczając poza obręb socjologii należałoby również wymienić nazwisko Z. Jasiewicza (Katedra Etnografii UAM), który zainteresował się rodzinami wiejskimi województw zachodnich i północnych poddając je etnograficznemu opracowaniu (problematyka przemian społeczno-kulturowych)¹⁵.

Reasumując należy stwierdzić, że dorobek poznańskiej socjologii rodziny jest dość znaczny i ma ponadlokalną rangę. Istnieją też wyraźne perspektywy jej dalszego rozwoju.

LA SOCIOLOGIE DE LA FAMILLE D'APRÈS-GUERRE À POZNAŃ, SUR LE PLAIN NATIONAL

R é s u m é

La sociologie polonaise possède des traditions riches et assez anciennes dans le domaine des études sur la famille. L'analyse de la vie familiale a été entamée

¹³ Synteza 12 prac magisterskich dotyczących rodzin nieletnich i młodocianych przestępców została już dokonana w artykule: Z. Tyszka, *Rodzinne uwarunkowania przestępczości młodzieży*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1974, nr 4.

¹⁴ S. Kowalski, *Rola rodziny w jednolitym systemie wychowania*, Studia Socjologiczne, 1972, nr 1; S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974, rozdział III.

¹⁵ Zainteresowania Z. Jasiewicza rodziną znalazły swój wyraz w publikacji: Z. Jasiewicz, *Rodzina wiejska na ziemiach zachodnich i północnych jako przedmiot badań etnograficznych*, Lud, t. 56, 1972.

par de célèbres savants d'avant-guerre tels que F. Znaniecki, L. Krzywicki, B. Malinowski, T. Szczurkiewicz, J. Chałasiński, Z. Mysłakowski.

Les études polonaise d'après-guerre sur la famille sont réapparues après 1956. Progressivement on a vu se cristalliser trois principaux centres de ces études: les centres de Varsovie, de Cracovie — Silésie et de Poznań. Les courants d'études fondamentaux qui se sont formés sont les suivants: 1) les familles ouvrières, 2) la famille paysanne, 3) la famille et le travail, particulièrement le travail des femmes, 4) l'industrialisation, l'urbanisation et la famille, 5) la famille et l'idéologie et la culture familiale, 6) le mariage, les fiançailles et le choix -conjugal.

Les investigations sociologiques d'après-guerre du centre de Poznań, se rapportant à la famille ont depuis leur début une spécificité bien précise; dans une première phase (1963 - 1970), elles se sont concentrées sur la problématique des familles ouvrières. Dans les années 1963 -1967, Z. Tyszka a mené des études à grande échelle sur la région de Konin (voïvodie de Poznań) en cours d'industrialisation, soumises au thème: „Les transformations de la famille ouvrière dans les conditions d'industrialisation et d'urbanisation". En 1970 est paru un livre du même auteur portant le même titre et constituant une conclusion aux résultats des investigations sois-citées, dont 700 familles ont fait l'objet.

Dans les années 1964 -1965, un groupe constitué de trois personnes H. Przesławski, M. Roguszka, Z. Tyszka a effectué des études sur un échantillon constitué de 100 familles ouvrières de l'entreprise H. Cegielski à Poznań. Il a analysé la structure des familles ouvrières, le statut social des femmes d'ouvriers travailleuses et des non travailleuses ainsi que des modèles se rapportant au nombre d'enfants et les aspirations des parents envers leurs enfants.

En 1968 - 1970, Z. Tyszka a entrepris à Konin, ville en cours d'industrialisation, des investigations complémentaires aux études précédentes. Ces investigations avaient pour sujet: „Le problème des couples hétérogènes dans une ville en cours d'industrialisation", sujet se rapportant au milieu ouvrier.

A partir de 1970, c. à d. du début de la deuxième phase de l'évolution de la sociologie de la famille à Poznań, Z. Tyszka dirige à l'Université de Poznań, un séminaire de doctorat qui réunit actuellement dix personnes et qui est axé sur le problème des „conditionnements de classe, de milieu et professionnels de la structure de la famille et des processus de la vie familiale".

Le courant théorique et méthodologique de la sociologie de la famille polonaise s'est enrichi d'un manuel dont l'auteur est Z. Tyszka et portant le titre: *Sociologie de la famille* (Varsovie 1974).

En 1973 - 1974, Stanisław Kowalski, sociologue et pédagogue social de Poznań, a abordé — en marge de ses intérêts pour la sociologie de l'éducation — la problématique de l'éducation familiale; il a consacré à ce problème un article ainsi que le IIIe chapitre de son livre: *Cours de sociologie de l'éducation* (Varsovie 1974).